

УДК: 324.4(497.11)“1804/1813”
Примљено: 19. фебруара 2009.
Прихваћено: 15. марта 2009.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2009.
год. 16. vol. 23.
стр. 211-230.

Буро Бодрожич

Институт за политичке студије, Београд

УСТАВНО ПИТАЊЕ У КАРАЂОРЂЕВОЈ СРБИЈИ

Резиме

Уставно питање у Србији наметнуло се већ у време Првог српског устанка. Радом су обухваћени најважнији уставни акти и чиниоци уставне борбе, као и унутрашње и спољно-политичке околности у којима су се уставне борбе водиле и акти доносили.

Кључне речи: Карађорђе, Војводе, Правитељствујушћи совјет...

ОБЛИКОВАЊЕ ВЛАДАВИНЕ И ПОЛИТИЧКОГ РЕЖИМА – ПРИЛОГ ПОЛИТИЧКОЈ ТРАДИЦИЈИ

Проблем државног и политичког континуитета и дисконтинуитета поставио се пред српски народ у једном особеном виду, који има своје специфичне историјско-политичке разлоге и околности. Средњовековна српска држава прегажена је од Османлија. Народ се нашао у ропству које је, уз то што је било сурово, било и дуготрајно. Устанцима који ће планути у Шумадији почетком XIX века, започеће државни живот српског народа, или, боље речено, једног његовог дела. Сећање на стару државу и њену славу очувало се, а предање о њој однеговали су епска песма и усмено предање.

Успомена, међутим, није традиција која би се дала баштиницима. Турска владавина, под којом је српски народ тако дуго остао, узроковала је потпун прекид у државном животу, друштвеним и политичким традицијама. Тај прекид није имао само политичке последице, јер се освајач није задовољио разарањем државних и политичких установа и државно-политичког живота. На удару се

нашла и културна и социјална моћ, њени центри и носиоци. Уништаване су и материјалне и духовне тековине. Истребљени су виши социјални слојеви, било да су физички ликвидирани или исламизовани. Разарани су градови и друга средишта која су била или су могла бити носиоци културног живота, нарочито цркве и манастири. Лишен ових центара као и сваке личне и имовинске сигурности, народ се окренуо сталним сеобама, које су текле у свим правцима, нарочито ка планинама, далеко од царских друмова.

Уколико су планине и забити давале услове да се очува живот и част, нису могле дати услове за некакав културни и социјални живот. Једина установа која се одржала и у коју Турци нису дирали јесте сеоска општина, у којој ће многи видети ванредно велики значај, верујући да је амбијент који је владао унутар тих општина дао основ на коме ће се створити оно специфично политичко васпитање и слободарске традиције. А у основи свега стајала је породична задруга.

Само је живот у задрузи омогућио српском народу да и након подмиривања данка својим господарима, па и оног у крви, разних пореза и тимара, остане материјално неупропашћен. Без заједничког живота у задрузи народ не би могао поднети све ове терете и „он би – вели Миленко Вукићевић – морао сасвим пропасти и подлећи утицају турском, и тако нестати са лица земље, као што је нестало Авара, Хуна, Вандала итд.“¹⁾

Улога задруге не може се сводити само на економски аспект. Никако се не сме пренебрегнути њен значај у моралном погледу. Задруга је била морална заједница која је сваком појединцу давала васпитање, утврђивала погледе, усађивала осећај дужности према ближњем и заједници, обликовала карактер. „На тај начин задруга је онда била једна школа, кроз коју су пролазиле поједине генерације, и у тој школи васпитавали се оним врлинама, које су биле потребне за одржавање и ослобођење нације“.²⁾

Иако се може рећи да је устанцима започета обнова и дизање некад пале државе, ако ни због чега другог оно зато јер је очувано национално биће, њена идеја и осећај јединства, поменути дисконтинуитет и његове последице, јесу разлог да се у изградњи државног, политичког, социјалног и културног живота уопште морало кренути од почетка.

1) М. Вукићевић, *Улога задруге у нашој борби за ослобођење*, Београд, Парна штампарија народно-радикалне странке, 1892. стр. 16.

2) *Исто*, стр. 23.

А у самом почетку, био је то наоружани народ, који је устао на свог господара, са циљем да га отера и затре сваки траг његовом поретку и установама. За изградњу и установљење сопственог поретка и државе, тражило се много више, а тога није било. Зато је пут ка изградњи сопствене државе ишао постепено, по етапама, пролазећи многа искушења и кризе, диктиране унутрашњим разлозима али и спољнополитичким околностима.

Изградњу поретка пратили су оштри сукоби између тадашњих чинилаца власти, који су имали потпун карактер унутрашње борбе за власт која је претила и самом устанку, доводећи у питање саме и циљеве устанка.

Главни чиниоци ове борбе уједно су и главни чиниоци уставно-политичког устројства устаничке Србије, која је представљала борбу за њихово државно-политичко позиционирање. Прва акта у која се доносе или разматрају у Србији тог времена имају за циљ управо да утврде поделу власти у земљи која се тек отпочела своје ослобађање.

Настанак власти започео је самим устанком, њу је изазвала потреба за јединственом војном командом над устаницима, као нужним условом успешне борбе. Избор Ђорђа Петровића за вођу устанка, који је учињен у Орашцу фебруара 1804, од стране истакнутих Срба, није значио и избор владоца, „ни с обзиром на формулу која је приликом избора употребљена, ни с обзиром на политичке планове устаника, који у први мах нису мислили на стварање државе“.³⁾

Развој уставности у Србији, започео је формирањем Совјета 1805. године. Нацрт о уређењу Совјета па и организације државне власти уопште урадио је Божа Грујовић. Савет је замишљен као комбинација извршног и представничког тела, и требало је да буде нека врста владе са попечитељима на челу појединих ресора. Не улазећи у саму структуру Совјета, организацију и начин формирања, ваља напоменути да је Совјет, по Грујовићевој замисли, установљен као врховни орган власти, који стоји и изнад Ђорђа и старешина.

Грујовићева концепција о организацији власти у устаничкој Србији, произишла је из његових поимања државе и политичког организовања државне власти, по узору на европске државе и схватања која су била присутна у политичкој теорији онога времена. О томе најречитије сведочи његов говор, припремљен за скупштину

3) М. Владисављевић. *Развој уставности у Србији*, Београд, Политика и друштво, 1938, стр. 5.

у Боговађи, на којој је требало да буде изабран Совјет. У њему он истиче да је принцип законитости темељни принцип сваке државе, те мора бити темељем и обновљеној српској држави. У својој беседи Грујовић ће речито истаћи значај закона и законитости за државу и њен просперитет. Између осталог, он каже; „Закон је воља вилајетска, која вилајету цјелом и сваком добро заповеда а зло запрешчава. Први дакле господар и судија у вилајету јесте закон. Под законом мораду и господари, поглавари и совјет правитељствујушчи (общча канцеларија) и свјашченство, и воинство, и сав народ бити; и то под једним и тим истим законом. Закон добре, заслужене да награди; а зле, непокорне, лењиве у служби, да каштигује. Зато закон разуман и праведан мора бити...“⁴⁾ По Грујовићу, закон је не само окосница поретка у једној земљи, већ и услов њеног опстанка. Без њега се војно политички успех не може одржати, те „вилајет без закона мора да пропадне, да опет у робство дође и да се сасвим растргне и погине“.⁵⁾

Закон је дакле услов одржања слободе како личне тако и националне. Да би одговорио својој сврси, закон мора бити ваљан. Ваљан је онај закон који је заснован на разуму и правди. „Разум дакле и правда – каже Грујовић – јесу две половине благополучија. Гди разума и правде нема, ту нема ни закона“.⁶⁾ А где нема закона, којим би власт била уређена и регулисана, неће бити ни оног добра ради кога се она успоставља и постоји. У та добра улазе сигурност и слобода. Сигурност подразумева пре свега: „Сигурност 1. живота 2. имјенија и 3. чести, сваки, да, и оно дете које се јешче, родило није, иште од заповједника, и ако поглавар њима свима живот, имјеније и чест сачувати неће, или не може, није достојан поглавар бити.“⁷⁾ Друга је дужност владара очување слободе. Слово у беседи које је Грујовић посветио овој, како он каже, другој дужности власти, јесте својеврсна ода слободи какву је тешко наћи у српском језику. Он каже: „Свобода нас разлучава од зверова, и роб гори је од звера, јербо човеку робу оно се одузима, што га чини човеком. Боље је неживити него у поганом робству бити. – Свобода, свобода нас људма чини, – свобода и вољност даје војнику јакост, војводама и поглаварима мудрост и правосудије. Она старешинама даје љубезно к млађим отеческо срце, она свјашченство просвјешчава и руке њихове на благословеније слободнога стада свога воздвиге.

4) *Уставни развитак Србије – Извори*, приредио, Мирослав Р. Ђорђевић, Лесковац, 1970. стр. 9.

5) *Исто*, стр. 10.

6) *Ibid.*

7) *Исто*, стр. 11.

Свобода совер народњи умудрава, свобода сваког обогашчава; свобода орача у пољу, пастира код стоке, путника на путу, војника на војсци и домаћина код своје куће, весели и утјешава и мио му живот чини Једном речју гди нема слободе ту нема ни живота.“⁸⁾

Разум и правда су темељ закона, а такав закон, темељ слободе. Садржај ове неизговорене беседе, довољан је да бисмо закључили о изворима из којих је Грујовић, црпео своје појмове о држави и правном поретку. А Србија је била далеко од прилика у којима би се на такав ред могло мислити и од слободе која би се чувала поштовањем закона. Инстинктом вође, Карађорђе је то осећао.

Овде се зачиње важно питање о карактеру прве власти у ослобођеној Србији. По једнима, упркос постојању Совјета, први облик власти који је у Србији установљен, јесте монархијска власт коју су наметнуле саме прилике и „која се у времену устанка и доцније показала као најпогоднија форма владе“.⁹⁾ Тај облик, додуше, није добио и свој формални оквир, али је по присталицама ове тезе била фактичко стање које ће касније добити и своју формалну потврду, посебно 1808. године.

Карађорђе је 28. јуна 1807. уговорио познату конвенцију са руским изаслаником Паулучијем. *Паулучијева конвенција*, како су је неки историчари назвали, а неки је зову и српском петицијом,¹⁰⁾ има ванредно велики значај, за развој политичких прилика у устаничкој Србији. Њоме су доста јасно истакнуте смернице руске политике у Србији, по којима ће касније радити и К. К. Родофиникин. Конвенција има војни и политички део. У политичком делу, који нас овде преваходно занима, истиче се: народна жеља да Србија дође под заштиту руског цара и молба народна којом се тражи од истог тог цара да што је пре могуће за Србију одреди способног земљоуправитеља, који би заведе потребан ред и успоставио поредак у земљи и који би у име цара руског дао народу конституцију или устав, који би одговарао народној потреби. Истом конвенцијом, и то њеним другим чланом установљава се правило, да се чиновници именују и постављају на своја звања у име руског цара.¹¹⁾

Први пројекти уставног уређења устаничке Србије везани су за име руског изасланика у Србији Родофиникина. Први пројекат,

8) *Ibid.*

9) М. Владиславић, *Исто*, стр. 7.

10) М. Екмечић, *Дуго кретање од клања до орања*, Београд, Завод за уџбенике, 2007, стр. 161.

11) С. Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена*, Београд, 1907, стр. 22, 23, 24.

под називом *Основание правительства серпскаго*, датира из 1807, а тиче се пре свега организације Правитељствујућег совјета. По овом пројекту, Совјет би сачињавала три реда совјетника; прву групу чиниле би истакнуте војводе, који би добили титулу „сијателни вожди“ и заузимали прво место у Совјету. У другу ушли би дотадашњи совјетници са титулом „превасходни сенатори“. Трећу групу чинили би изабрани совјетници чији би мандат трајао три године. Припадници прве две групе, били су доживотни чланови Совјета, а и њихова деца би била уписана у сенатски протокол. Трећа група сенатора добила би племство, уколико би три пута били бирани за чланове совјета. По овом пројекту, кнез би био председник Совјета али је делокруг његових овлашћења сведен на најмању могућу меру. Пројекат је предвиђао да је кнез дужан положити посебну заклетву, којом би се обавезао, да ће чувати и поштовати закон и преузети старање за извршење сенатских одлука. Пројектом су била наведена права и делокруг надлежности Совјета. У његову надлежност спадала су сва права која се тичу финансијских прихода земље уз изрично навођење да се никаква требовања или терети не могу расписати и тражити од народа мимо совјета. Совјет бира главне војводе и одлучује о њиховом статусу. Ниједан сенатор не би могао бити одстрањен из Совјета без једногласног договора и сагласности и кнеза и Совјета. Пројектом је даље предвиђена организација локалне управе и судства на нивоу нахија. Исто је тако овим пројектом предвиђено увођење установе стајаће војске.

Овим уставним пројектом, који се сматра првим те врсте у Србији, предвиђено је оснивање једног тела које би по свим својим одликама представљало један племићки Савет, који би био носилац целокупне власти у земљи. Истим тим пројектом Карђорђе је био лишен свих атрибута праве владалачке власти, а није му признато ни наслеђе кнежевског достојанства у његовој породици. Значајно је да овај нацрт није прихваћен, како од Скупштине народних главара тако ни од руског цара, тако да је остао само пројекат. Његов значај долази отуд што је први ове врсте.

Наша историографија и политичка теорија, углавном заузимају мишљење, да је Родофиникинов пројекат покушај да се на тле Србије преседе како политичка организација тако и друштвени односи ондашње Русије. Пре свега зато што се овим пројектом узимају у обзир два чиниоца власти: Вожд и народни великаши сабрани у Совјету који је у суштини требало да буде један облик сталешке скупштине чији чланови постају носиоци одређених аристократских привилегија, које су сталне и наследне.

Народ се, као чинилац власти, којем би се признала и утврдила одређена права, и не помиње. Нема помена Народне Скупштине, кроз коју би народ изражавао своју политичку вољу, било самостално или као корекцију оне воље и политичких смерова врховне власти у земљи за коју су се отимали Вожд и Совјет.

Други Родофиникинов пројекат, настао је крајем 1808. године. Претходила му је Erfуртска конвенција, коју су закључиле Русија и Француска, којом је Русија добила право на Влашку и Молдавију и право покровитељства над Србијом, која би и даље остала аутономна област у саставу турске империје. Управо с обзиром на статус који је предвиђен за Србију, Родофиникин је направио нови уставни пројекат за Србију који би био аналоган тој ситуацији и њој ишао у сусрет. Нови пројекат се битно разликује од претходног Родофиникиновог документа. Положај Совјета из основа је измењен. За разлику од првог нацрта, Совјет више не фигурира као носилац највише врховне власти, већ је његова функција пре свега да буде јемац руских планова и намера у њиховој политици у Србији и балканској политици уопште. Сврха је Совјета да контролише и превентивно делује на Карађорђеву политику и онемогући оне потезе који би били супротни руској политици и настојањима, а не да се преко Совјета врши ограничавање власти у корист великаша. У складу са промењеном наменом, промењена је и структура Совјета. Од бившег Совјета настала би два органа и то влада коју би чинило шест министара и Народни суд. У самом Совјету, уз кнеза, седео би и један руски чиновник са задатком да онемогући оне Карађорђеове потезе који би били противни Русији и опструирали њене намере. Првенствено се ишло за тим да се спречи уплив западних сила на Карађорђа. И овим нацртом предвиђала се рецепција руских закона у Србији.

Као и претходни, и овај пројекат је остао без целовите примене, како због унутрашњих слабости и пренебрегавања политичке реалности, јер су се многе установе и модели које је Родофиникин настојао да уведе у Србији, и у самој тадашњој Русији, показали као преживели, тако и због међународних околности услед којих није заживела ни Erfуртска конвенција, којом је инициран.

По Стојану Новаковићу, управо су међународне околности биле разлог, ради којих руски цар није дао своју сагласност на овакав пројекат. Велике силе, пре свих Аустрија, никако нису могле замислити, присуство Русије на доњем Дунаву, где би се Русија учврстила присаједињењем православних покрајина Влашке и Молдавије, јер би тиме био пресечен њен главни комуникациони правац за Црно море и исток. Уколико би и поврх тога Русија успе-

ла да се учврсти и у новом православном и словенском средишту, она би постала потпуни господар ситуације на европском југоистоку и потпуно преузимање делова Турског царства у Европи за њу би било само ствар технике и питање времена. За Аустрију је то било питање живота и смрти. У Бечу су држали да би то, не само неутралисало Аустрију као силу, већ би угрозило и њен голи опстанак као државе. С обзиром да Аустрија није била једина која би се успротивила оваквом геополитичком позиционирању Русије, већ су томе биле противне и све друге европске силе, укључујући и Француску – јер је било јасно да Наполеонов став да заузимање Влашке и Молдавије није противно француским интересима, представља тактички, дипломатски међупотез у његовој игри и плановима – руски цар се није могао одлучити на овако смео подухват. Родофиникин, као ни Паулучи претходно, нису водили рачуна о овим чињеницама. Њима се, како примећује Стојан Новаковић, догодило оно што се често догоди чиновницима који врше службу у име својих претпостављених те „у жељи да себе препоруче, претерују ревношћу и у томе отерају даље но што би господар мислио и желео, то се догодило и овде“.¹²⁾

Одсуство царске сагласности, значило је да пројекат није прихваћен, иако је Карађорђе дао свој пристанак и ставио свој печат, за разлику од Паулучијеве конвенције, где то није учинио, правдајући се да га је изгубио. Не може се рећи да је овај пројекат остао мртво слово на папиру, и да није произвео никакво дејство. Упркос изостанку потврђења, пришло се делимичном извршењу појединих установа које је предвиђао овај акт, које су биле неопходне за увођење реда у земљи.

Паралелно са пројектима Родофиникина, Карађорђе и сам предузима одређене кораке и чини предлоге у истом смеру. По казивању Л. А. Баталаке, Карађорђе је са својим пријатељима на састанку у Тополи договорио основе уставног уређења земље. Тај састанак је у ствари скуп Карађорђевих званица, на његовој крсној слави (Св. Климент), на коју је по Баталакином казивању Карађорђе „као и до сад, позвао све саветнике, све старешине и већи број из народа отменијих људи. У течају овог тродневног гошћења, било је, осим весеља, и других разговора, који су се односили и на земаљску управу. Између другог којечега, сад се овде учини договор да се о Светом Андреји у Београду држи главна скупштина и да се на тој скупштини оно што је овде уговорено и закључено свенародно у дејство произведе“.¹³⁾

12) С. Новаковић, *Исто*, стр. 31.

13) Л. А. Баталака, *Историја српског устанка*, стр. 472.

Оно што је у Тополи одлучено, на скуштини је требало да буде обнародовано. А по Баталакином казивању, своди се на следеће:

„1. Да се Карађорђе и сад опет, и трећи пут, за врховног предводитеља и господара над Србијом, с наследством и законом његовом мушком потомству прогласи, и једним актом скупштине призна.

2. Да Карађорђе у споразумљењу и договору са Совјетом народним, у делима тицајућим се земље и народа ради.

3. Да Карађорђе Совет народни и за врховни суд народни призна и за такав и у свој земљи прогласи.

4. Да се и неке старешине које су до сад другим подручне биле, по њиховим признаним за главне нахијске старешине наменују и прогласе.»¹⁴⁾

Скупштина коју помиње Баталака, засигурно није одржана, а спорно је да ли је била и предвиђена. Међутим, одржане су седнице Совјета од 5–14. децембра 1808. године, на којима су, у присуству већег броја старешина, одлуке донете у Тополи прихваћене и у форми расписа старешинама обнародоване. Одлуке донете у Тополи нису сачуване, о њима се може закључити на основу сачуваног расписа и Карађорђевог говора на скуштини старешина 1811, те их на тај начин реконструисати. На тај начин дознајемо њихов садржај а о форми се може закључивати на основу аката из 1811, са скупштине одржане у Београду, чији су акти сачувани. По њима се може основано претпоставити да су и акти из 1808. године имали исти изглед. Наиме, у оно време, састављачи су уставну радњу замишљали као међусобно свечано обавезивање старешина врховном вођи и врховног вође старешинама, након чега би следило обнародовање као трећи акт.

У прилог изнетој претпоставци иде и чињеница, што се форма овог акта поклапа и са формом Родофиникинових пројеката из 1807. и 1808. године, упркос разлици у садржају. По форми, они су слични и подсећају на „средњовековне политичко – правне документе, где се односи између врховних органа власти најчешће регулишу путем уставних или сличних уговора“.¹⁵⁾

По својој садржини, овај документ из основа је супротан Родофиникиновим пројектима. То важи не само у погледу унутрашњег уређења и организације власти, већ и по питању спољнополитичке оријентације земље.

14) Исто.

15) Љ. Кандић, *Нека питања уставног развјетка државе Првог српског устанка*, Нови Сад, Зборник ПФ у Новом Саду, 1967-1968, стр. 369.

Стојан Новаковић највећу вредност овог Карађорђевог уставног документа, види управо у чињеници да је тим актом истакнута претензија ка потпуној самосталности и учињен отклон од било чијег туторства, а посебно онаквог каквог су наметали и Паулучијева конвенција и Родофиникинови уставни нацрти, настали, како је оценио Новаковић, из претеране ревности. И зато „акт од 14-ог децембра 1808 задобија – вели Новаковић – значење акта, знаменитог у погледу еманциповања ослобођене и независне Србије од чијега било туторства“.¹⁶⁾

Без обзира на мотиве и практичну вредност која није била велика, јер није уважавала политичку реалност, овај докуменат има симболичку вредност, на коју указује С. Новаковић. По њему, то је акт политичке еманципације Србије, која иако је представљала само побуњену територију, а не некакву заокружену политичку целину која би могла претендовати на признање, истиче своју тежњу ка политичкој самосталности, која би била лишена било чијег, па и руског туторства.

Овим актом исказује се политичка воља да Србија сама уређује и свој унутрашњи политички живот и да самостално води спољну политику.

Актом од 1808. године, Карађорђе се разрачунао и са кнежинском аутономијом, која је у Србији уведена 1793, након аустријског рата, која се потом обновила 1804, само без врховне турске власти. Та је кнежинска аутономија била у складу са древним народним обичајима, али је била и подобна да буде основа војводској и старешинској самовољи и њихово средство опирања средишњој власти и њеним тежњама ка централизацији. То је био разлог да се Карађорђе устремии на ову установу која је овим актом укинута.

И Родофиникин се, исто тако, срео са овим питањем које се тичало кнежинске аутономије, али је желео да га реши на другачији начин. Он је настојао да ограничи аутономију кнежина влашћу Сената, који би оличава средишњу и централну власт којој би и Карађорђе имао бити подређен. По Родофиникиновим основама уређење које се предвиђа најближе је оном типу који би се могао назвати олигархијском републиком, а уређење које се предвиђа Карађорђевићевим актом има сасвим други правац. По речима Стојана Новаковића: „чисто изведен карактер апсолутне, концентрисане монархије“.¹⁷⁾

Исувише је, на жалост, у овој ствари било личног мотива и интереса. Тежња за еманципацијом, о којој говори Новаковић, би-

16) С. Новаковић, *Исто*, стр. 55.

17) С. Новаковић, *Исто*, стр. 52.

ла је диктирана не некаквим општим, националним разлозима, већ искључиво личним амбицијама врховног Војда, али је, исто тако, и противљење опозиције било узроковано личним разлозима и било у служби партикуларних интереса војвода и старешина.

Одрицање тугорства у ствари је кидање са руским покровитељством, које је Карађорђе, посматрајући понашање Родофиникина, разумео као покровитељство над његовим противницима. Он се након тога окреће тражењу других покровитеља, пре свих Аустрији, али и Француској. Преговоре с Аустријом водио је Иван Југовић, а с Француском је преговарао Раде Вучинић. О преговорима са Французима мање се зна, а и о непосредном искуству устаника са њима.

Карађорђе је 1809. године упутио једно писмо Наполеону. То је у ствари био мемоар који је, између осталих, садржавао и следеће тачке:

А. да се српски народ заједно са својим предводителјима одлучио потражити срећу у заштити великога Наполеона;

Б. да ће у име верности к француском монарху Србија примити у све градове војску Наполеонову;

В. да ће град Шабац, као најближи француској граници, први примити војску Наполеонову.

Француска влада остала је резервисана на овакве понуде, а самог доносиоца мемоара задржала у једној врсти притвора. С. Новаковић каже да се у Србији тада „сметнуло с ума да није доста понудити, него да треба и друга страна да има рачуна да прими“¹⁸⁾.

По казивању Нила Попова, покушај да се успоставе односи са Французима датира још од раније, преко писма које им је одао Совјет. Колико се у томе успело најбоље показују догађај везан за прелазак устаничких трупа у Босну. Устаници 1807. године, предвођени Јаковом Ненадовићем, прелазе Дрину и упућују се ка Сарајеву. У критичном тренутку Турцима стиже француска помоћ, коју им је упутио маршал Мармонт. Ангажована је француска артиљерија, коју је опслуживало 3500 војника и 72 официра. Од 24. маја до 1. јуна сударале су се само предње чете. Велики окршај одиграо се 2. јуна 1807. у коме су француске тобџије јако наудиле Србима, који су успели да два пута издрже и одбију напад. Успели су да заробе 200 Турака и 7 француских тобџија, као и 4 турска и 2 француска топа. У трећем нападу су морали попустити и вратити се преко Дрине. Србима није помогло то што је српски Совјет писао Французима и апеловао на принципе за које су се Французи

18) С. Новаковић, *Васкрс државе српске*, Нови Сад, 1904, стр. 69.

прокламовали да их проносе и изразио очекивања и наду „да Француска неће приметити бој са народом, који брани своју слободу“.¹⁹⁾

Ништа боље није прошао ни мемоар, који је Французима преко свог изасланика Р. Вучковића, упутио Карађорђе, а ни његов доносилац. Изасланику Вукчевићу је – по сазнањима Петра И. Поповића – који је понајбоље познавао српско-француске односе у време Устанка, стављено до знања: да је српски народ, по природи ствари, наклоњен Русији те да према томе његово партнерство не може бити остварено са неком западном земљом. Вучковић је настојао отклонити овај приговор, тврдњама да је то измишљотина, изнета и подржана од стране римског клера.²⁰⁾

Забележено је да је Наполеон казао да би само један палац земље на десној обали Дунава, који би се нашао у руским рукама, значио расуло османске империје. Рекао је уз то: „Аустрија је географски непријатељ Србије“. „То је – пише Милорад Екмечић – историјско проклетство „огасоло Napoleonico“, над целом будућношћу српског народа. Утиснут му је на чело белег, вечног савезника Русије.“²¹⁾ Уз то, Екмечић нам открива да „у француске методе сузбијања Српске револуције спада и завера да се убије њен вођ Карађорђе.“²²⁾

После тих искустава, Карађорђе се опет окреће Русима. Захтевале су то и прилике у самој Србији, које су наступиле као неминовна последица раскида с Русима. Прелом до кога је дошло није само наишао на неодобравање код старешина, већ и код народа. Мотиви су били различити. Старешине је руководила лична суревњивост и сујета према Карађорђу. Они су у Русима видели пре свега средство којим би се могли послужити у циљу ограничавања врховне власти. Алексије Јелачић износи још један мотив, који је руководио старешине, тврдећи да их је мотивисала жеља да постану наследна аристократија, као што је руска, и да је то разлог учињеној понуди да Србија постане руска покрајина.²³⁾

У народним масама политика одклона од Русије није се могла примити из сасвим другог разлога. Народ је дубоко веровао, да му једина, искрена и права помоћ, може доћи од православне

19) Н. Попов, *Србија и Русија*, Београд, 1870, стр. 53.

20) П. И. Поповић, *Француско-српски односи за време Првог устанка*, Београд, 1933, стр. 201.

21) М. Екмечић, *Дуго кретање од клања до орања*, Београд, Завод за уџбенике, 2007, стр. 164.

22) М. Екмечић, *Исто*, стр. 180.

23) А. Јелачић, *Русија и Балкан*, Београд, 1940, стр. 48.

Русије, а да се не треба надати никаквој помоћи од туђе вере, нарочито римске. Ово је било инстинктивно дубоко усађено осећање које се ничим није могло довести у питање. Сећање на ратове које је Аустрија водила с Турском, а нарочито последњи, било је исувише живо. Кад је након распуштања српског добровољачког кора Михаљевић понудио ваљевског кнеза Алексу Ненадовића да и даље остане као официр у аустријској служби и кад је Алекса одбио, одговоривши да се враћа тамо где се и родио, Михаљевић му је пребадио да је погазио заклетву дату цару и да му је неверан, Ненадовић му је изговорио знамените речи: „Истина је да сам се заклео (цару) да ћу му бити веран и да ћу војевати против Турчина за слободу моје отаџбине (очевине), и познато вам је да ја моје заклетве не преступам нити цара изневеравам и остављам, но цар оставља мене и сав народ српски као његови стари што су наше прадеде остављали. Зато идем натраг преко Саве, а немам писара ни других учених људи, но ћу ићи од манастира до манастира и казивати свакоме калуђеру и попу да у сваком манастиру запишу да више никад тко је Србин, Немцу не верује“.²⁴⁾ И нису веровали. Веру у Русију нису могли поколебати ни ратни неуспеси и несреће каквих се накупило 1809, нити притужбе врховних старешина. Војни успеси и обрт ратне среће 1810, којих не би било без руске војне помоћи, уз већ поменути чинилац народног осећања, били су разлог да се приступи уставним реформама и новој организацији власти.

Скупштина је започела са радом почетком јануара 1811. године и трајала до 11. јануара исте године. На почетку, на дневном реду су расправљана питања рачунског карактера, о приходима и расходима, порезу, муницији итд. Политичка питања расправљана су у последња три дана заседања.

На састанку од 8. јануара, Карађорђе је говорио две засебне беседе. Прва је у целини посвећена покровитељству руском. Карађорђе одбацује као неумесне и злонамерне све тврдње које којима се износи сумња у то покровитељство.

Након тога, у засебној беседи, прелази се на унутрашња питања у Србији. Карађорђе истиче да су прилике у земљи несношљиве и зато окривљује старешине, окривљујући их за непослушност и непоштовање уставног уређења и договора из 1808. године. Окривљује старешине за самовласно поступање како у унутрашњој тако и спољној политици, јер су неке старешине преузеле на себе преписку са иностраним чиниоцима чинећи клевете и сплетке. Он тражи да се свако засебно изјасни о овим питањима. А потом изја-

24) М. М. Вукићевић, *Карађорђе I*, Београд, Слово љубве, 1981, стр. 99. - Прота Матеја, *Мемоари*, Београд, СКЗ, 1893, стр. 34.

вљује скупштини да ју је у бризи за народно благостање и заради јединства власти сазвао како би она ова важна питања претресла и дала „одговор закључителни, по којему могу ја внутреност земље наше и устројство у будушче заводити“²⁵⁾

Тражени одговори уследили су 10. јануара. И ови акти из 1811. имају напред поменућу форму. Прво су се обавезали и заклели чланови Правитељствујушћег совјета, потврђујући оно што је предвиђено и наређено актом из 1808. године у Тополи, уз обећање да ће се држати његових одредаба и спроводити их до краја. По том је дата заклетва Карађорђу као врховном поглавару и његовом законитом потомству.

Чланови Совјета, још уз то, саопштавају да о неком другом врховном вођу неће ни мислити, а сваки такав чин сматраће као непријатељство и побуну, чијег ће виновника зато судити и казнити. Совјет се обавезао да неће ништа радити без знања и одобрења Карађорђевог, као и да никог неће казнити смртном казном и заточењем без одобрења врховног господара, коме се уз то установљава и право помиловања. За члановима Совјета следило је обрицање осталих старешина. И они су се заклели на верност, покорност и послушност Карађорђу и његовом законитом потомству, заричући се да неће нити помислити на каквог другог вођу док је у животу Карађорђа и његових законитих потомака. А ако би се нашао такав самозванац, да ће бити сматран непријатељем и предат суду.

Скупштина је исто тако обећала покорност Правитељствујушћем совјету, заричући се да неће општити ни са ким изван земље, без заповести врховног вођа, нити ће кога признати за начелника, без његове претходне потврде. Истовремено се одричу права да било кога казне смртном казном, без одобрења Совјета и врховног господара.

Након ових заклетвених изјава старешина, уследила је заклетва Карађорђа старешинама. У својој заклетви Карађорђе призива и куне се Богом, Јеванђељем и свим свецима, да ће све што буде радио, радити у интересу народа и земље и да неће ништа жалити што је у служби тог циља. Он изјављује још једном, у свечаној форми, да ће се држати руског цара као признатог покровитеља српског народа. У свим пословима како у земљи тако и ван ње Карађорђе обећава да неће поступати самовласно, већ ће се консултовати и договарати са Совјетом и одлуке доносити споразумно са њим. У сврху тога, изјављује он, да своје одлуке неће издавати непосредно већ преко Правитељствујушћег совјета, укључујући и изрицање смртне казне и вечитог заточења. Он задржава право да

25) Према: С. Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена*, стр. 78.

помилује које омогућава да се казна умекша или опрости, али не и могућност да већ изречену казну поштри. У својој заклетви Карађорђе није пропустио да свима стави до знања да неће „никогда допустити да кто би ни био у земљи какову власт сам себи силом присваја. Но сваки чиновник има се соборно са знањем Правитељствујушча совјета изабрати и от мене потвержденије получити“.²⁶⁾

Обостраном изменом заклетви између Совјета и Скупштинне (старешина) са једне и Карађорђа са друге стране, завршена је уставна радња 10. јануара, и по појмовима ондашњег времена створена уставна основа, на бази уговора и заклетве.

На подлози ових аката, Карађорђе је 11. јануара 1811. издао указ о Правитељствујушћем совјету, његовим правима и обавезама. Овим указом из основа је измењена организација Совјета, тако да је, како примећује Д. Јанковић: „под старим називом Правитељствујушчи совјет, створен један потпуно нови орган – влада (попечитељи)“.²⁷⁾ Исто је устврдио још и С. Новаковић: да је том реформом Совјет претворен у министарство „само што му је, обичаја ради, остављено старо име“.²⁸⁾

Совјет је био састављен од шест попечитеља и то: Младен Миловановић за попечитеља војног, Миленко Стојковић за попечитеља иностраних дела, Доситеј Обрадовић за попечитеља просвете, Јаков Ненадовић за попечитеља унутрашњих дела, Петар Тодоровић-Добрњац за великог вилајетског судију (министар правде) и Сима Марковић за попечитеља хазне (министар финансија).

Сваки попечитељ је одговорао за свој ресор, али је истовремено Совјет установљен као строго колективно тело. Указ изричито каже: „Поменути члени Совјета јесу сваки поособ јединогласни и у свему равни тако да један без другог и два без прочих никакво дјело закључити власт не имају...“.²⁹⁾

Анализом скупштинских аката из 1811. године може се закључити да је Совјет ојачао своја овлашћења и проширио надлежност у односу на Совјет из 1808, али је у односима са Карађорђем остао у потпуној подређености. Све одлуке које је Совјет имао донети морале су ићи Карађорђу на потврду, његово председавање Совјетом омогућило му је потпуну контролу рада овог тела. И начин који је предвиђен за формирање Совјета и добијање попечи-

26) М. Ђорђевић, *Исто*, стр. 17.

27) Д. Јанковић, *Исто*, стр. 26.

28) С. Новаковић, *Историја државе и права Србије у XIX веку*, Београд, 1952, стр. 81.

29) М. Ђорђевић, *Исто*, стр. 17.

тељског звања, доводио је Совјет и његове чланове у стање зависности од Карађорђа.

Наиме, реформа од 1811. у потпуности је раскрстила са уређењем Совјета које је својим пројектом предвидео Божа Грујовић, а које се требало узаконити 1805. у Боговађи. Грујевићева уредба је предвиђала да окурузи изабери 12 совјетника, од њих би се шесторица примила попечитељских звања за поједине области и сваки би обављао стручне послове из свог ресора. Владу би, међутим, чинили свих дванаест изабраних совјетника, а не само ова шесторица. Уређење које је пројектовао Грујовић, није предвиђало ни постојање суда у оквиру Совјета. Грујовићева замисао је била да Правитељствујушчи совјет буде врховни орган власти у земљи, где би попечитељи били његови повереници за одређене ресоре.

Уставни акти из 1811. дали су Совјету сасвим други карактер, тако да му је од претходног остало само име. Совјет, сад, чини шест совјетника који су и попечитељи. Оно што је још важније и представља велику новину, у односу на претходно решење, јесте да се укида избор совјетника по нахијама, а уводи наименовање совјетника или попечитеља. Ваља напоменути да је ова пракса наименовања и постављења отпочела нешто раније него су донети акти из 1811, тако да она није њима иницирана, већ је на одређени начин само узаконена или легализована. Прерогатива у погледу постављења припадала је централној власти и врховном Војду. Поред ових, следећа најважнија новина јесте установљење Великог вилајетског суда. Тиме је Совјет постао и носилац највише судске власти на чијем је челу био велики вилајетски судија (попечитељ правде).

Совјет је постао стециште и извршне и законодавне и судске власти, али он је само сервис преко којег врховни вођ спроводи своју власт. Он је у спровођењу власти потпуно независан, ослобођен било какве обавезе да прима било чије налоге. Моћ коју је Карађорђе концентрисао у својим рукама уздигла га је до оне власти која њеног имаоца означава као самодршца.

Стојан Новаковић закључује да је Србија овом реформом и уставним актима донетим на скупштини у Београду, по први пут добила „смишљено потпуно уређење од врха до дна.“³⁰⁾ Он припада оним писцима који заступа тезу да је власт у Србији у то време у потпуности централизована и концентрисана у рукама Карађорђа и, што је важно, примећује да то није долазило само од фактичког стања већ се у одредбама из 1811. налази и довољан формални основ и покриће његове апсолутне власти.

30) С. Новаковић, *Исто*, стр. 85.

Постоје и другачија поимања државног поретка и политичких прилика оновремене Србије. Милан Владисављевић признаје да је Карађорђе држао највећу власт у својим рукама, али држи, да се он не може сматрати неограниченим владаоцем, јер „његова власт почивала је више на сили него на каквим сталним принципима“.³¹⁾ Из тог разлога, закључује исти аутор, како је Карађорђева власт „почивала више на факту, а мање на неким правилима, та власт ни издалека није била права владалачка власт, која би имала једну утврђену сталност, један довољно означен круг права, једну одређену сферу дејства“.³²⁾

Овде срећемо оно, већ поменуто питање, које нема само академски значај, везано за облик владавине и политичког режима у устаничкој Србији. По овом питању присутно је неслагање међу историчарима и политичким писцима. Већи број приклања се тези, да је овим актом, у Србији, заснована права монархијска власт, с Карађорђем на челу и његовом породицом која је постала династијска. Такво мишљење изричито заступа и већ наведени С. Новаковић. Слично њему мисли и М. Вукићевић, а са њим се у највећој мери слаже и Д. Јанковић, по којем уставни акт из 1808. недвосмислено тежи да Карађорђе њиме „осигура себи и своје потомству власт апсолутног монарха, нарочито због промењених војних и политичких прилика, он то није могао одмах и лако постићи“.³³⁾

Милован Миловановић припада оним писцима који ствар сагледавају другачије. У свом раду, који носи наслов *Уставност Србијина*, он ће се најпре разрачунати са свима онима, који заступају тезу да је установљење Совјета израз неког урођеног демократизма код Срба, који представља њихово етно-психичко својство. У тој варијанти Совјет би се могао сматрати установом уставне представничке владавине. Доказ за то представља чињеница, да је Совјет изабран и успостављен од стране Скупштине. Сврха Совјета, по мишљењу заступника овог демократског становишта, које Миловановић оспорава, јесте ограничавање власти и то у корист народа, који је тиме на самом почетку, створио представничку власт и задржао за себе прерогативе суверености. По Миловановићу, о нечем таквом нема ни говора, нити је то пак у ондашњим околностима било могуће. Он Совјету проналази други узрок и потребу, даје му сасвим другу суштину и задатак. Миловановић сматра да улога Совјета није у том да ограничава власт, било у корист народа или једне привилеговане класе „него је, напротив, он сам врховна

31) М. Владиславић, *Исто*, стр. 11.

32) *Исто*.

33) Д. Јанковић, *Исто*, стр. 25.

власт, у чији састав непосредно улази и сам врховни вођ устанка, као први његов члан и председник. Србија Карађорђева са таквим Државним Саветом више личи на неку врсту олигархијске републике него ли на монархију³⁴⁾. Карађорђе је, по Миловановићу, примио и прихватио олигархијски принцип владавине, задовољавајући се најугледнијим положајем у њој. Од 1811. године, сматра исти аутор, Карађорђе ни по самој форми није више засебан и самосталан чинилац у државној управи српској. Државна организација је таква да „Карађорђе није више ни изнад Државног Савета ни поред њега; он је у њему, саставни део његов. И према томе, у Србији за време првога устанка од год. 1804 до год. 1813, а нарочито баш пред крај устанка од год. 1811–1813, нема у строгом смислу речи, никакве, ни ни неуставне ни уставне монархије».³⁵⁾ Миловановић ће појаву монархијског принципа и утемељење монархизма, померити за касније и везати за Књаза Милоша.

Горе изнета мишљења довољно сведоче колико су могућа различита поимања, једне те исте ствари. Било да су резултат различитог методолошког приступа, или су произишла из разлога који су ван историјске науке и спадају у сферу политике, те су ствар партијских или династичких склоности.

Уосталом и они писци, који су били непосредни сведоци Устанка и о њему пишу мемоарски, као Вук и Баталака, различито ће приказати поједине догађаје из Устанка и различито их вредновати. Баталака ће отворено напасти Вука, уз образложење да је он обреновићевац и да изврће ствари на штету Карађорђа, за разлику од њега самог. Сам Баталака готово и не скрива да је на страни Карађорђа. Вук је Устанку, нашао више центара, док Баталака држи да је центар један, сам Карађорђе. Вук ствар посматра као отимање великаша око власти, а Баталака као одметање од централне власти, која је од почетка у рукама Карађорђа.

Већина писаца, па и оних које смо овде поменули, приклања се Вуковом виђењу, да у почетку устанак има више центара, те да се постепено кроз један процес, долази до централизације власти и руковођења устанком.

Чини се, да је већина аргумената у прилог оваквог схватања, те се оно може сматрати основаним. Ако се устанак посматра из једног особеног угла, онда има основа да се прихвати и оно мишљење које је заступао Л. А. Баталака. Наиме, питање је може ли се сам почетак буне, назвати устанком у пуном смислу речи. Како

34) М. Миловановић, *Уставност Србијина*, Српски књижевни гласник, стр. 742.

35) *Исто*, стр. 743.

то и сам Вук каже: „Срби су, истина, ову буну почели само из очајанија. О срећнијем напретку нико није могао ни сањати, а камоли на јави мислити, него да се освете субашама и даијама, и, ако би како било могуће, да ји проћерају, пак да остану опет раја под владањем доброг царевог везира...“³⁶⁾ Док су год амбиције устаника остале у оквирима које нам овде даје Вук, устанка у правом смислу и нема, то је само буна. Тек кад су амбиције порасле, и јавила се мисао о потпуном ослобођењу, имамо нешто, што није само буна, већ је то прави устанак, устанак који значи рат. И то не дахијама, већ турској држави. У том моменту, Карађорђе је у центру, алфа и омега Устанка.

Владачка власт Карађорђа, настала је из војне власти над устаницима коју је он задобио на самом почетку устанка. Не знамо да ли је у самом почетку код њега постојала амбиција да своје место врховног команданта устаничке војске, политички материјализује и постане врховни поглавар устаничке државе. Сигурно је само да старешине, које су му дале војна овлашћења у руке и именовале га за врховног војног старешину, на такво нешто нису ни помишљали. Чак штавише, они су у почетку мислили да им он буде слуга, као што је дахијама био Гушанац Алија. Можда би ствар и кренула у том правцу, да се радило о некој другој личности. Међутим, како је команда предата у руке човека који је својим карактером и одликама, превазилазио све око себе, једном речју био најбољи, излишно је расправљати да ли је могло бити другачије. Легенда о Карађорђу кренула је још за његовог живота. Његови саборци нису могли проникнути у снагу његове личност, физичку снагу и чврстину духа, у најкритичнијим моментима. Али сви до једног „праву његову вредност осећали су у његовој мушкој и јуначкој заповести која је све кретала“³⁷⁾

У Карађорђевој личности осликавале су се „главне карактерне црте тадашњег најбољег српског човека“³⁸⁾ Основано можемо претпоставити да би Карађорђе своје војно старешинство претворио у политичко још раније да нису постојале препреке које можемо означити као спољнополитичке. Како је приметио Нил Попов: „У историји кнежевине, унутрашње живљење готово није могуће оделити од спољних одношаја“.

36) В. С. Караџић, *Српска историја нашег времена*, Београд, 1977, стр. 113.

37) М. М. Вукићевић, *Карађорђе I*, Београд, Слово љубве, 1981, стр. 22.

38) Р. Самарџић, *Косовско опредељење*, Београд, СКЗ, 1990. стр. 102.

ЛИТЕРАТУРА

- М. Ђорђевић, *Уставни развитак Србије*, Лесковац, 1970.
- М. Вукићевић, *Улога задруге у нашој борби за ослобођење*, Београд, Парна штампарија народно-радикалне странке, 1892.
- М. М. Вукићевић, *Карађорђе I*, Београд, Слово љубве, 1981, стр. 99. - Прота Матеја, *Мемоари*, Београд, СКЗ, 1893.
- С. Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена*, Београд, 1907.
- С. Новаковић, *Васкрс државе српске*, Н. Сад, 1904.
- Л. Арсенијевић. Баталака, *Историја српског Устанка*
- Н. Попов, *Србија и Русија*, Београд, 1870.
- П. И. Поповић, *Француско-Српски односи за време првог српског устанка*, Београд, 1933.
- А. Јелачић, *Русија и Балкан*, Београд, 1940.
- В. С. Караџић, *Српска историја нашег времена*, Београд, 1977.
- С. Јовановић, *Карађорђе и његове војводе*, Београд, 1938.
- Љ. Кандић, *Нека питања уставног развитка државе првог српског устанка*, Зборник радова ПФ у Новом Саду, 1967-68.
- М. Миловановић, *Уставност србијина*, Српски Књижевни Гласник.
- М. Владисављевић, *Развој уставности у Србији*, Београд. Политика и друштво, 1938.
- Д. Јанковић, *Историја државе и права Србије у XIX веку*, Београд, 1952.
- Р. Самарџић, *Косовско опредељење*, Београд, СКЗ, 1990.
- М. Екмечић, *Дуго кретање од клања до орања*, Београд, Завод за уџбенике, 2007.

Đuro Bodrožić

CONSTITUTIONAL QUESTION IN KARADJORDJE'S SERBIA

Summary

Question of the Constitution had become important issue already in time of First Serbian Uprising. In this text author encompassed most important constitutional articles and factors within the constitutional struggle, as well as internal and external political circumstances that has influenced making the constitutional articles and creating the constitutional battles.

Key Words: Karadjordje, Vojvode, Praviteljstvujusci sovjet